

# BELLATORES VS YULGUS: ФАКТОР НАСИЛЛЯ У СТОСУНКАХ ЛЮДЕЙ ВІЙНИ І НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОДНІПРОВ'Я ПІД ЧАС КОЗАЦЬКОГО ВИСТУПУ 1630 р.

КОВАЛЕЦЬ ТАРАС  
(Чернівці)

Безпосередньою причиною збройного виступу Війська Запорозького проти Речі Посполитої 1630 р. було розташування у листопаді-грудні попереднього року на Київщині кількох тисяч жовнірів коронного війська, більшість котрих пройшли важку війну зі Швецією і вже довгий час не отримували платню. Розлючені жовніри, домагаючись від уряду та короля компенсації за свої послуги, взялися грабувати місцеве населення, чинячи «злочини й кривди незносні». Переважно католики вони також зневажали православні святині та духовенство. Ходили чутки про побиття і навіть убивства посполитих коронними жовнірами на релігійній підставі.

Розмах насилля з боку польських вояків набув також відтінку етнічних чисток, принаймні так це сприймали місцеві: у їх розумінні жовніри «приїхали з таким наміром, аби спершу козаків, а потім у всій Україні русь (тобто, українців. –К.Т.) вирізати аж до Москви». Страждали також міщани, селяни та нерестрові козаки. Місцеве православне духовенство перебувало у постійному страху, засипаючи запорожців листами із проханнями «боронити віру», розпускаючи також свіжі чутки, що це – тільки початок, а українців незабаром чекають ще важчі часи.

Наприкінці березня кількатисячне повстанське військо на чолі з Тарасом Федоровичем вийшло на Київщину і за короткий час взяло її під контроль. Як занотував Казимир Обухович у своєму щоденнику, «великий неспокій козаки в Україні чинили, шляхту зневажали, мордували і майже по ворожому діяли». Не сумніваємося, що постраждала не тільки місцева шляхта, а й костели та католицьке і греко-католицьке духовенство. Козацьке повстання розгорілося настільки швидко і бурхливо, що навіть

почало сприйматися шляхтою як «перевертання світу догори ногами».

Із наближенням основних сил коронного війська 16 квітня повстанці переправилися на лівий берег Дніпра, залишаючи на поталу ворогу своїх побратимів у правобережних містах. Чати коронного стражника Самуеля Лаща упродовж 16–20 квітня прочесали Ржищівку, Трахтемирів, Стайки, Трипілля, Ставище, Лисянку, убиваючи там козаків і беручи в полон їх дружин та дітей. Уже на початку кампанії було вирізано мешканців ряду населених пунктів. Зокрема, така доля спіткала містечко Гоголів Київського воєводства, куди увійшли, вірогідно, вояки хоругви ротмістра Флоріана Уленецького.

Застрягнувши з основними силами під добре укріпленим повстанцями Переяславом і спостерігаючи, як по всьому Подніпров'ї триває партизанська війна, гетьман польний коронний Станіслав Конєцпольський намагався опанувати ситуацію за допомогою численних чат кінноти, котрі діяли проти козаків. Це, однак, не давало потрібного ефекту. «Свавільні купи» із показаних селян та міщан із козацькими чатами або й самотужки успішно знищили підмогу коронного війська в Димері, Білгородці та інших містечках. Мали місце також напади підданих Києво-Печерського монастиря з наказу митрополита Петра Могили, на невеликі групи шляхетських добровольців. Зокрема, в середині травня на переправі через Дніпро ними була захоплена в полон компанія місцевої шляхти, що поверталася з-під Переяслава.

Дуже часто одні й ті ж населені пункти грабувалися і козаками, і коронним військом. Наприклад, у протестації шляхтича Івана Островецького згадувалося, що маєток його батька Семена Островецького дуже постраждав саме «через гвалтовні напади чат обидвох військ». Восени на сеймику Київського воєводства згадували про збитки, вчинені «жовніром і козаками» у містах Біла Церква і Ржищів.

По всьому Подніпров'ї і повстанці, і польські вояки здійснювали щодо місцевого населення насилля «традиційне» й органічне в умовах тогочасного характеру бойових дій – «вибирали», тобто реквізували провізію, а також вози й тяглову худобу до них,

виходячи із власних нагальних потреб та геть не зважаючи на права й бажання місцевого люду.

Насилля з боку повсталих козаків часто зачіпало не тільки вояків польського війська, шляхти і неправославного духовенства, а також українців, котрі, вірогідно, допомагали ворогам, або просто опинилися у невідповідному місці. Це яскраво проявилось, скажімо, під час локальних сутички у травні – на початку червня довкола православних монастирів біля Києва. Так, під час тільки однієї такої сутички у містечку Печерського монастиря запорожцями «підданих монастирських 10 забито», крім того козаки взялися вишукувати тих, хто переховувався – «одного русина Попеля знайшли у ченця, взяли і розстріляли, а іншого з церкви Св. Феодосія». 3 червня повстанці знищили під Києвом десятки човнів, якими мали спуститися до Переяслава із пригтовленим запасом провізії місцеві купці. Чимало останніх теж було вбито, серед них і багато євреїв. Цікаво, що під час повстання не було зафіксовано єврейських погромів – уцілілі купці-євреї навіть найняли козаків, щоб вивезти для поховання тіла своїх одноплемінців.

З боку польських роз'їздів практикувався масштабний відкритий і координований командуванням терор: щоб залякати місцевий люду, «містечок козацьких малих і великих кілька до ноги його милість пан гетьман вирізати і випалити всіх мешканців наказав». Так, Лащ містечко Лисянку «висік». Коронні чати також «Димер, маєток князя Вишневецького, висікли».

В очах української людності це насилля чітко асоціювалося з етнічною чисткою, оскільки загони коронного війська під час переміщення «по дорозі людей невинних, де би тільки русин був, убивали». Такі факти підтверджуються також свідченнями респондентів московських воевод, наприклад, професійний шпигун путивлець Грігорій Гладкой розповідав, що Конецпольський «багато черкаських міст звоював, і дружин їх та дітей попалив, і життя їм відібрав». Крім того, наприкінці року, рапортуючи на сеймі, Конецпольський не приховував своїх кривавих вчинків, з особливою антипатією до повстанців стверджуючи: «я багато

крові їх без милосердя пролив, оскільки на те завзявся, щоб їх із доценту знищити».

Гнів жовнірів також часто падав на православні церкви та монастирі. Польські чати і загони німецької піхоти, подекуди діючи навіть у змові із запорожцями, пограбували «добра Печерського монастиря», також «Микільського монастиря та інших церков, що значна [...] людям релігії грецької шкода сталася».

Під час боїв під Переяславом у понеділок 20 травня була обстріляна з артилерії церква в місті, у якій перебували «ченці і попи». Як стверджували польські рапорти, «церкву з гармат розбито і багато їх там погинуло». Ми впевнені, що обстріл церкви був зовсім не випадковим – вибір цієї споруди, яка не була частиною укріплень міста, в якості мішені вказує на слабку релігійну толерантність польського війська і прагнення залякати мешканців Переяслава.

Як бачимо, населення українського Подніпров'я у 1630 р. виявилось заручником ситуації – під час козацького повстання, зважаючи на його характер, *vulgus* традиційно зазнавали насилля у вимірі соціальному, релігійному та етнічному від *bellatorum*, до того ж не тільки з боку польського війська, а часто і повстанського.